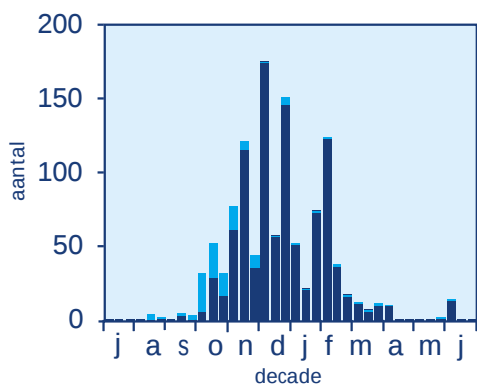

De Grote Kruisbek: een blijvertje of niet?

Met ingang van 1 januari 2002 is de Grote Kruisbek weer een soort waarover de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA) zich buigt. Hiermee komt er (tot aan de volgende invasie?) een einde aan een periode waarin de waarnemingen door SOVON werden ingezameld in het kader van het Bijzondere Soorten Project niet-broedvogels. Reden voor deze koerswijziging is dat 'de determinatie thans tegen het licht van de problematiek van de verschillende vocal types van Kruisbekken te lastig wordt bevonden' (Dutch Birding 24: 101). Dat de soort de laatste jaren heel weinig wordt gezien, zal eveneens meespelen.

Figuur 1. Seizoensverloop van Grote Kruisbek in 1989-2001 (aantal vogels per maanddecade; overtrekkende vogels zijn in lichtblauw aangegeven).

Noordelijke dennenspecialist

Grote Kruisbekken bewonen de dennenbossen van Noorwegen tot voorbij de Oeral. In de meest westelijke delen van dit gebied herbergen Noorwegen, Zweden en Finland ieder tenminste 20.000 broedparen. Omdat de soort gespecialiseerd is op het zaad van vooral grove dennen, een betrekkelijk stabiele voedselbron, treden voedselproblemen en de daaruit voortvloeiende erupties veel minder frequent op dan bij Kruisbekken (en Witbandkruisbekken), die in de noordelijke broedgebieden sterk afhankelijk zijn van de wisselende productiviteit van sparren (en lariksen). De verplaatsingen reiken bovendien minder ver, zodat invasies in West-Europa zeldzaam zijn. Nadat er enkele plaatsvonden in de 19e eeuw duurde het in de 20e eeuw tot 1982/83 voordat grote aantallen tot in Engeland, Nederland en Duitsland doordrongen. De winter van 1990/91 leverde een nieuwe invasie op.

Het BSP-databestand

Tot 1 januari 1993 gold de Grote Kruisbek als een door de CDNA te beoordelen soort, zodat de BSP-periode officieel alleen de jaren 1993-2001 omvat. Over de eerste jaren van het BSP, vanaf 1989, zijn echter veel waarnemingen met terugwerkende kracht alsnog ingestuurd. Ook aanvullende semafoonmeldingen zijn in het bestand opgenomen. Dit omvat in totaal 1137 exemplaren, exclusief meldingen van vogels die langer ter plaatse aanwezig bleven. Wanneer ook deze worden meegerekend

(groepje van drie, aanwezig gedurende vier dagen, geldt als 12 ex.) gaat het om 1614 vogels.

Echte wintergast

Wanneer er een invasie van Kruisbekken op komt is, kondigt zich dat al in mei of juni aan. In juli is er sterke doortrek, en de passage houdt aan tot diep in het najaar, met doorgaans in september of oktober een tweede piek. In de loop van de winter, afhankelijk van de voedselsituatie, verdwijnt het merendeel der Kruisbekken of blijven grote aantallen in onze bossen hangen en komt het in het daaropvolgende voorjaar massaal tot broeden, met bijna onveranderlijk matige tot slechte resultaten.

Anders is het bij de Grote Kruisbek. Pas in oktober arriveren noemenswaardige aantallen. Overtrekkende vogels, herkenbaar aan de lage 'kup..kup' roep en het forse maar gedrongen postuur, zijn in deze maand iets in de meerderheid. In november lopen de aantallen (pleisteraars) sterk op, waarna er een tamelijk stabiele wintersituatie intreedt. Grote Kruisbekken zijn dan vaak tijdenlang op favoriete voedselplekken te vinden, waar ze zich door het tamme gedrag goed laten bekijken. De uitschieters in figuur 1 betreffen enkele forse groepen die langere tijd aanwezig bleven en enkele malen geteld werden. Toch blijven verplaatsingen ook in de winter mogelijk door uitputting van voedselvoorraden. Tussen half februari en half maart vindt veel wegtrek plaats en normaliter verdwijnen de laatste vogels in april. De enkele waarnemingen in mei en augustus vallen buiten het normale patroon. Het in Nederland vastgestelde seizoenspatroon komt goed overeen met dat in Denemarken en Groot-Brittannië.

Vette en slappe jaren

In de meeste jaren worden per waarneming slechts 1-3 Grote Kruisbekken gemeld. Alleen in het winterhalfjaar van 1990/91 waren groepen van 10-20 exemplaren betrekkelijk normaal (maximale groep van 44 op 2 december in het Delerwoud bij Arnhem). Zo'n 78% van alle meldingen stamt dan ook uit dit seizoen, toen 888 Grote Kruisbekken aan SOVON werden gemeld (excl. vervolgwarnemingen). Om hoeveel vogels het

destijds ging, zal altijd een raadsel blijven, maar dat het er veel meer waren dan op grond van de CDNA-gegevens (300) staat wel vast. Op de Zuidoost-Veluwe waren tijdens het hoogtepunt van de invasie 10-20 Grote Kruisbekken per 100 ha bos aanwezig en werd het aantal op 750-1000 geschat. In West-Drenthe ging het om 9 vogels per 100 ha dennenbos, en vermoedelijk waren vergelijkbare dichtheden ook elders niet ongewoon. Bij een oppervlakte van bijna 130.000 ha grove dennenbos in Nederland zouden er, bij een veronderstelde dichtheid van 5 Grote Kruisbekken per 100 ha, al bijna 6500 exemplaren aanwezig geweest kunnen zijn. In de overige jaren van de BSP-periode werden nooit meer dan enkele tientallen Grote Kruisbekken doorgegeven; de winters van 1993/94, 1994/95 en 1997/98 waren met rond 50-75 ex. nog het meest productief, misschien moet ook de winter van 1999/2000 hieraan worden toegevoegd (nog niet alle gegevens binnen). In verschillende winters (1992/93, 1995/96, 1998/99) werd geen enkele Grote Kruisbek gemeld. Overigens druppelen er op het moment van schrijven (half november 2002) weer meldingen binnen van Grote Kruisbekken in Nederland, dus wie weet...

Verspreiding

Gespecialiseerd als Grote Kruisbekken zijn op de zaden van grove den, hoeft het geen verbazing te wekken dat de verspreiding samenvalt met die van dennenbossen, zowel op de hoge gronden als in de duinstreek. Tijdens de invasie van 1990/91 moet de verspreiding echter veel ruimer zijn geweest dan uit de kaart blijkt (figuur 2). Naast accenten in bijvoorbeeld Salland, de Zuidoost-Veluwe en het zuidoosten van Noord-Brabant valt de bijna complete afwezigheid op in naaldbosrijke streken als Drenthe, Zuidoost-Friesland, de centrale en Noord-Veluwe, de Noord-Hollandse duinstreek, het westen en midden van Noord-Brabant en Noord- en Midden-Limburg. Deze afwezigheid is niet reëel, want in al deze gebieden zijn in de invasiewinter Grote Kruisbekken gezien, soms zelfs in forse aantallen. Deze waarnemingen zijn echter niet in het BSP terechtgekomen. Wanneer de verspreiding in de BSP-periode (lees: vooral tijdens de invasie van 1990/91) wordt vergeleken met die tijdens de voorlaatste invasie, in 1982/83, valt het op dat deze nagenoeg beperkt bleef tot de duinstrook van Noord-Holland en de Waddeneilanden. Het verschil met het binnenland zal wat geflatteerd zijn aangezien de kennis van determinatiekenmerken destijds nog

niet op hetzelfde hoge peil als momenteel stond. Bovendien trokken maar weinigen de binnenlandse dennenbossen in om kruisbekgroepen uit te pluizen. Dat de soort in de Zuid-Hollandse duinen maar mondjesmaat werd aangetroffen is een gevolg van de (vergeleken met Noord-Holland) geringe oppervlakte dennenbos aldaar.

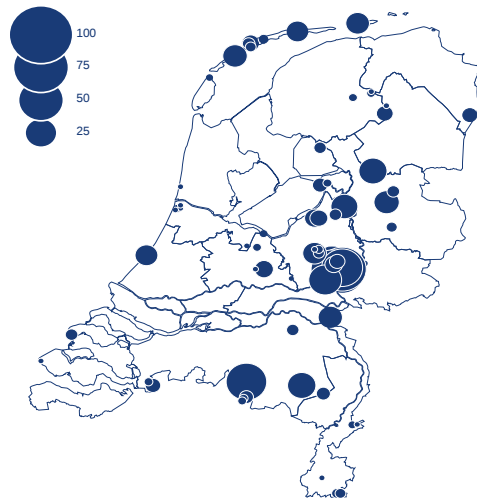
Onwillige broedvogel

Als broedvogel wil de Grote Kruisbek in Nederland nog niet aanslaan. Na de invasie van 1982/83 waren er aanwijzingen dat enkele achterblijvers een broedpoging hadden gewaagd, en na die van 1990/91 gebeurde dat zelfs op relatief ruime schaal, bijvoorbeeld in West-Drenthe (21 territoria geteld) en op de Zuidoost-Veluwe (23). Landelijk ging het tenminste 50-100 paren, waarvan er enkele met succes broedden. Hoewel er hier en daar (Zuidoost-Veluwe, Noord-Brabant) ook in 1992 nog enkele paren aanwezig waren, doofde deze vestiging snel uit. Na een kleine influx in 1997/98 waren er opnieuw enkele broedpogingen (schatting tenminste 5-10 paren), maar ook nu liep dit niet uit op een blijvende vestiging. Een heel contrast dus met de Kruisbek, die inmiddels een jaarlijkse broedvogel in Nederland is, al lopen de aantallen broedparen uiteen van enkele honderden tot meer dan 10.000 en is de soort in een enkel jaar vrijwel afwezig. Ook in Engeland en Denemarken slaagt de Grote Kruisbek er tot nu toe niet in om zich blijvend als broedvogel te handhaven. In delen van Schotland daarentegen is hij inmiddels talrijker dan Kruisbek en Schotse Kruisbek.

Fred Hustings & Erik van Winden

Bronnen

- van den Berg A.B. & Bosman C.A.W. 2001 Zeldzame vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 1) (tweede, herziene druk). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Bijlsma R.G. 1994. Habitatgebruik, broeddichtheid en broedsucces van Kruisbek *Loxia curvirostra* en Grote Kruisbek *L. pytyopsittacus* in West-Drenthe in 1991. Drentse Vogels 7: 59-70.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001 Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Robb M. 2000 Introduction to vocalizations of crossbills in north-western Europe. Dutch Birding 22: 61-107.
- Schekkerman H. 1986. Invasie van Grote Kruisbek in Nederland in 1982/83. Dutch Birding 8: 89-97.
- Sierdsema H. 1991. Grote Kruisbekken. Vlerk 8(1): 27-30.
- Summers R.W. 2002. Parrot Crossbills breeding in Abernethy Forest, Highland. British Birds 95: 4-11.

Figuur 2. Verspreiding van Grote Kruisbek in 1989-2001 (cumulatief aantal vogels per locatie).

Figuur 3. Verspreiding van Grote Kruisbek in 1982/83 (bewerkt naar CDNA-gegevens en meldingen tijdens het Atlasproject van SOVN in 1978-83).

